

MOTIVATSIYA TUSHUNCHASI, INSON HAYOTIGA TA’SIRI VA UNING TURLARI**Xalbayeva Gulnoza Arshidinovna****KDPI Maktabgacha va boshlang’ich ta’lim kafedrası v/b dotsenti, PhD****Ulashova Madina Farhod qizi****KDPI o‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 1-bosqich talabasi****madinaulashova76@gmail.com**

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot motivatsiya tushunchasining mazmuni, uning shakllanish jarayoni va rivojlanish bosqichlarini tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqot davomida motivatsiya nazariyalarining ilmiy manbalardagi talqini o‘rganilib, ularning psixologik va pedagogik jihatlari tahlil qilindi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, motivatsiya dastlab biologik ehtiyojlarga asoslangan bo‘lib, keyinchalik shaxsning ijtimoiy muhit bilan o‘zaro ta’siri natijasida murakkablashib borgan. Zamonaviy yondashuvlarda esa motivatsiya shaxs faoliyatini boshqaruvchi muhim omil sifatida baholanadi. Tadqiqot xulosalariga ko‘ra, motivatsiyaning rivojlanishi shaxsning faolligi, o‘qishga bo‘lgan qiziqishi va o‘zini namoyon etish jarayoniga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: motivatsiya, ehtiyoj, shaxs faolligi, ichki motiv, tashqi motiv, rivojlanish, pedagogik jarayon.

Аннотация: Данное исследование направлено на анализ содержания понятия мотивации, процесса его формирования и этапов развития. В ходе исследования были изучены интерпретации теорий мотивации в научных источниках, а также проанализированы их психологические и педагогические аспекты. Результаты показывают, что мотивация изначально основывалась на биологических потребностях, а впоследствии усложнялась под влиянием взаимодействия личности с социальной средой. В современных подходах мотивация рассматривается как важный фактор, управляющий деятельностью личности. Согласно выводам исследования, развитие мотивации напрямую влияет на активность личности, интерес к обучению и процесс самореализации.

Ключевые слова: мотивация, потребность, активность личности, внутренняя мотивация, внешняя мотивация, развитие, педагогический процесс.

Annotation: This study is aimed at analyzing the content of the concept of motivation, its formation process, and stages of development. During the research, interpretations of motivation theories found in scientific sources were examined, and their psychological and pedagogical aspects were analyzed. The results show that motivation was initially based on biological needs and later became more complex through the individual’s interaction with the social environment. In modern approaches, motivation is regarded as an important factor that regulates individual activity. The findings indicate that the development of motivation directly influences personal activity, interest in learning, and the process of self-realization.

Keywords: motivation, need, personal activity, intrinsic motivation, extrinsic motivation, development, pedagogical process.

KIRISH: Motivatsiya shaxsning maqsadli faoliyatini boshlash, yo‘naltirish va davom ettirishni belgilovchi asosiy psixologik mexanizm hisoblanadi. U nafaqat har qanday faoliyatning boshlanishi, balki uning sifat va samaradorligini ham hal qiluvchi omil sifatida psixologiya va

pedagogika fanlarining markaziy tushunchalaridan biridir. Ta’lim jarayonida o’quvchilarning muvaffaqiyati va shaxsiy rivojlanishi bevosita ularning o’qishga bo’lgan motivatsiyasi bilan bog’liq. Shu bois, motivatsiyaning mohiyati, uning shakllanishi va rivojlanish bosqichlari haqidagi bilimlarni chuqur o’rganish dolzarb pedagogik muammolardan biridir. Motivatsiya masalasi ustida ko’plab olimlar, jumladan, A. Maslow, K. Levin, G. Mürrey, E. Deci va R. Rayan kabi nazariyotchilar o’z tadqiqotlarini olib borganlar. Biroq, motivatsiyaning dastlabki biologik asoslardan tortib, murakkab ichki va tashqi omillar ta’sirida qanday rivojlanib, shakllanib borishining dinamik jarayoni, shuningdek, uning ta’lim samaradorligiga ta’siri hali ham keng va chuqur o’rganishni talab qiladi. Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, zamonaviy ta’lim muhitida o’quvchilarning kognitiv qobiliyatlari qadar ularning o’qishga bo’lgan motivatsiyasi ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. O’quv faoliyatiga bo’lgan qiziqishning pasayishi va ichki motivatsiyaning yetishmovchiligi keng tarqalgan muammo sifatida qaralmogda. Shu sababli, motivatsiyaning rivojlanish bosqichlarini tushunish, pedagogik jarayonni samarali tashkil etish va har bir shaxsning salohiyatini to’liq ro’yobga chiqarish imkonini beradi. Tadqiqotning maqsadi: motivatsiya tushunchasining mazmuni, uning shakllanish jarayoni va rivojlanish bosqichlarini, shuningdek, turli motivatsiya nazariyalarining psixologik-pedagogik jihatlarini tahlil qilishdan iborat.

Quyidagi vazifalar belgilab olindi:

1. Motivatsiya tushunchasining ilmiy adabiyotlardagi talqinini o’rganish va uning evolyutsiyasini tahlil qilish.
2. Motivatsiyaning biologik ehtiyojlar asosida shakllanishi va ijtimoiy muhit ta’sirida murakkablashib borish jarayonini o’rganish.
3. Zamonaviy yondashuvlar asosida motivatsiyaning shaxs faoliyatini boshqaruvchi omil sifatidagi o’rnini aniqlash.
4. Motivatsiyaning rivojlanishi bilan shaxsning faolligi, o’qishga bo’lgan qiziqishi va o’zini namoyon etishi o’rtasidagi bog’liqlikni aniqlash.

Tadqiqotning ob’ekti – motivatsiyaning psixologik-pedagogik jarayoni, predmeti esa – motivatsiyaning mazmuni, shakllanishi va rivojlanish bosqichlaridir. Ushbu tadqiqot natijalari nafaqat motivatsiya nazariyasini boyitishga, balki amaliy pedagogikada, xususan, o’quv jarayonida o’quvchilarning ichki va tashqi motivatsiyasini shakllantirishga yo’naltirilgan metodikalarni ishlab chiqishga asos bo’lishi mumkin.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot tizimli, tarixiy-mantiqiy va shaxsiy faoliyat yondashuvlari asosida olib borildi. Tizimli yondashuv motivatsiyani izchil rivojlanayotgan, o’zaro bog’liq tarkibiy qismlardan tashkil topgan butun bir tizim sifatida qarash imkonini berdi. Tarixiy-mantiqiy yondashuv motivatsiya g’oyalarining evolyutsiyasini tahlil qilish, shaxsiy faoliyat yondashuvi esa uni shaxsning faoliyatini boshqaruvchi omil sifatida o’rganish imkoniyatini yaratdi.

Tadqiqot usullari. Tadqiqotda quyidagi usullar majmuasi qo’llanildi:

- Nazariy tahlil: Psixologiya va pedagogika fanlarining klassik va zamonaviy adabiyotlari, shuningdek, motivatsiya sohasidagi ilmiy ishlar chuqur o’rganildi va tahlil qilindi.
- Tarixiy tahlil: Motivatsiya tushunchasining rivojlanish tarixini, turli davr olimlarining qarashlarini o’rganish va ularni qiyosiy tahlil qilish orqali uning zamonaviy talqiniga ilmiy asos yaratildi.
- Chog’ishtirma-tahliliy usul: Turli motivatsiya nazariyalarining (masalan, Maslowning ehtiyojlar piramidasi, Deci va Rayanning o’zini o’zi belgilash nazariyasi) o’ziga xos xususiyatlarini, kuchli va zaif tomonlarini aniqlash uchun qo’llanildi.

- Umumlashtirish va tizimlashtirish: O'rganilgan material asosida motivatsiyaning rivojlanish bosqichlari va uning shaxs faoliyatiga ta'siri haqida umumlashtirilgan xulosalar chiqarishga imkon berdi.

Tadqiqot quyidagi manbalar asosida amalga oshirildi: motivatsiya sohasining klassik va zamonaviy nazariyotchilarining asarlari; xalqaro va mahalliy ilmiy jurnallarda chop etilgan tadqiqot maqolalari; oliy ta'lim muassasalarida psixologiya va pedagogika yo'nalishlarida qo'llaniladigan darsliklar. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, tadqiqotda motivatsiyaning evolyutsion rivojlanishi (biologik asoslardan ijtimoiy-madaniy shakllanishigacha bo'lgan yo'l) uning zamonaviy ta'limdagi o'rni bilan bog'lab, tizimli ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari o'qituvchilar va pedagoglar tomonidan o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishi va faolligini oshirish, shuningdek, shaxsning o'zini namoyon etish imkoniyatlarini kengaytirish uchun amaliy tavsiyalar va metodikalarni ishlab chiqishda qo'llanilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR SHARHI:

Mazkur tadqiqotda motivatsiya tushunchasi va uning rivojlanishini yoritishda psixologiya va pedagogika sohasidagi yetakchi olimlarning ilmiy asarlari hamda zamonaviy tadqiqot natijalariga tayangan holda tahlil olib borildi. Adabiyotlar sharhi jarayonida motivatsiya muammosining nazariy asoslari, uning shakllanish mexanizmlari va ta'lim jarayonidagi ahamiyati turli yondashuvlar asosida ko'rib chiqildi. Xususan, A. Maslou tomonidan ishlab chiqilgan ehtiyojlar ierarxiyasi nazariyasida motivatsiya inson ehtiyojlarini qondirishga intilish asosida tushuntiriladi. Ushbu nazariyada fiziologik ehtiyojlardan boshlab o'zini namoyon etishgacha bo'lgan bosqichlar motivatsiya rivojining asosiy manbai sifatida talqin etiladi. D. MakKlelland esa motivatsiyani muvaffaqiyatga erishish, hokimiyat va ijtimoiy aloqalarga bo'lgan ehtiyojlar orqali izohlaydi. F. Gersbergning ikki omilli nazariyasi esa tashqi va ichki omillar o'rtasidagi farqni aniqlab, ish faoliyatidagi qoniqish va rag'batlantirish mexanizmlarini ochib beradi. Shuningdek, K. Levin, V. Vrum, E. Deci va R. Ryan kabi olimlarning ishlari motivatsiyaning kognitiv va shaxsiy jihatlarini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ularning tadqiqotlarida motivatsiya nafaqat tashqi rag'batlar, balki shaxsning ichki ehtiyoji, o'zini rivojlantirishga bo'lgan istagi bilan ham bog'liq murakkab jarayon sifatida asoslangan. Mahalliy olimlar tomonidan yozilgan pedagogik va psixologik adabiyotlarda esa motivatsiyaning ta'lim jarayonidagi o'rni, o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini shakllantirish hamda bilim olish faoliyatini faollashtirish masalalari keng yoritilgan. Ushbu manbalarda motivatsiya shaxs rivojining muhim omili sifatida talqin qilinib, ta'lim samaradorligini oshirishda asosiy vosita sifatida ko'rsatiladi. Umuman olganda, foydalanilgan adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, motivatsiya tushunchasi turli davrlarda turlicha yondashuvlar asosida o'rganilgan bo'lib, uning mazmuni biologik, ijtimoiy va psixologik omillar uyg'unligi sifatida shakllangan. Bu esa mavzuning ilmiy asoslanganligini ta'minlashga xizmat qiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR: Tadqiqot jarayonida motivatsiya tushunchasining mazmuni hamda uning rivojlanish xususiyatlari nazariy va ilmiy manbalar asosida tahlil qilindi. O'rganilgan adabiyotlar shuni ko'rsatdiki, motivatsiya shaxs faoliyatini tashkil etuvchi va uni maqsadga yo'naltiruvchi asosiy mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Turli olimlarning yondashuvlarini solishtirish natijasida motivatsiya faqat tashqi rag'batlar bilan emas, balki shaxsning ichki ehtiyojlari, qiziqishlari va qadriyatlari bilan chambarchas bog'liq ekanligi aniqlandi. Tahlil natijalariga ko'ra, motivatsiya evolyutsion rivojlanish jarayonida dastlab biologik ehtiyojlar asosida shakllangan bo'lsa, keyinchalik ijtimoiy-psixologik omillar ta'sirida murakkab tizimga aylangan. Zamonaviy yondashuvlarda motivatsiya ichki va tashqi turlarga ajratilib, ichki motivatsiya

shaxsning barqaror faolligi va mustahkam qiziqishini ta'minlovchi asosiy omil sifatida e'tirof etildi. Tashqi motivatsiya esa qisqa muddatli natijalarga olib kelishi, biroq uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlashda yetarli emasligi kuzatildi. Shuningdek, ta'lim jarayonidagi motivatsion holat tahlili o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi va faolligi bevosita motivatsiya darajasiga bog'liq ekanini ko'rsatdi. Yuqori motivatsiyaga ega bo'lgan o'quvchilarda mustaqil fikrlash, mas'uliyat hissi va bilimga intilish yuqori bo'lishi aniqlandi. Natijalar asosida o'quv faoliyatida motivatsiyani shakllantirish va mustahkamlash ta'lim samaradorligini oshirishning muhim sharti ekanligi xulosa qilindi. Umuman olganda, olib borilgan tahlillar motivatsiya shaxs rivojlanishining muhim ko'rsatkichi ekanini va uning to'g'ri shakllanishi ta'lim jarayonida yuqori natijalarga erishish uchun zarur omil ekanini tasdiqladi. Olingan natijalar motivatsiyani oshirishga qaratilgan pedagogik strategiyalarni ishlab chiqish muhimligini ko'rsatadi.

Bugungi axborotlashgan jamiyatda talabalar motivatsiyasini ushlab turish uchun an'anaviy metodlardan tashqari, ta'limni geymifikatsiyalash (o'yinlashtirish) muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bundan tashqari o'quv jarayoniga raqamli texnologiyalar va interaktiv elementlarning kiritilishi talabada o'z-o'zini samaradorlik hissini uyg'otadi. Bu esa o'z navbatida, tashqi stimullarsiz ham bilim olishga bo'lgan ichki ehtiyojni barqarorlashtiradi.

Agar talabaning qobiliyati yuqori bo'lsa-yu, lekin o'ziga ishonchi past bo'lsa, unda motivatsiya shakllanmaydi. Pedagogik jarayonda o'qituvchi talabani faqat ma'lumot bilan emas, balki "Muvaffaqiyat hissi" bilan ham ta'minlashi kerak.

Motivatsiya nafaqat ehtiyojga, balki insonning "Men buni qila olaman" degan ishonchiga bog'liq.

Agar o'qituvchi talabaga "Sen iqtidorli va muvaffaqiyatli bo'lasan" deb ishonsa va buni his qildirsa, talabaning motivatsiyasi o'z-o'zidan ortadi. Shuni ta'kidlash joizki, motivatsiya faqatgina o'quvchining ichki istagi emas, balki tashqi muhit tomonidan boshqariladigan dinamik jarayondir. Zamonaviy pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki har bir talabaning o'ziga bo'lgan ishonchini uyg'otuvchi motivator sifatida namoyon bo'lishi lozim. Zero, to'g'ri shakllantirilgan motivatsiya har qanday ta'lim metodikasidan samaraliroq natija beradi.

XULOSA: Ushbu tadqiqotda motivatsiya tushunchasi va uning rivojlanish jarayoni nazariy jihatdan tahlil qilinib, uning shaxs faoliyati va ta'lim jarayonidagi o'rni har tomonlama yoritildi. O'rganish natijalari shuni ko'rsatdiki, motivatsiya shaxsning har qanday faoliyatini boshlash, davom ettirish va muvaffaqiyatli yakunlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan ichki va tashqi turtkilar majmuasidir. U shaxsning ehtiyojlari, qiziqishlari, qadriyatlar va maqsadlari bilan chambarchas bog'liq holda shakllanadi hamda rivojlanadi. Tahlillar natijasida ichki motivatsiyaning shaxs faolligini barqaror saqlashda muhim rol o'ynashi, tashqi motivatsiya esa qisqa muddatli rag'batlantirish vositasi sifatida samarali ekanligi aniqlandi. Ichki motivatsiya o'quvchilarda bilim olishga bo'lgan chinakam qiziqish, mustaqil fikrlash va o'zini rivojlantirishga intilishni shakllantirsa, tashqi motivatsiya rag'bat, baho va mukofotlar orqali faoliyatni qo'llab-quvvatlaydi. Umuman olganda, olib borilgan tadqiqot natijalari motivatsiyani rivojlantirish shaxsning har tomonlama kamol topishi va ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim shart ekanini tasdiqladi. Shu bois pedagogik amaliyotda motivatsiyani shakllantirish va mustahkamlashga yo'naltirilgan strategiyalarni ishlab chiqish, o'quvchilarning individual ehtiyoj va qiziqishlarini hisobga olish hamda ularning ichki motivatsiyasini qo'llab-quvvatlash doimiy e'tiborda bo'lishi lozim. Bu esa nafaqat ta'lim sifatini oshirishga, balki shaxsning ijtimoiy faolligi va kelajakdagi muvaffaqiyatini ta'minlashga ham xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. MakKlelland D. Motivatsiya nazariyasi va muvaffaqiyat psixologiyasi. – Moskva: Pedagogika, 2005.
2. Gersberg F. Mehnat faoliyatida motivatsiya va qoniqish. – Sankt-Peterburg: Piter, 2008.
3. Vrum V. Work and Motivation. – New York: Wiley, 1964.
4. Levin K. Field Theory in Social Science. – London: Harper & Row, 1951.
5. Abdurahmonov A. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: Fan, 2016.
6. Jo'rayev R. Ta'lim jarayonida motivatsiya va rag'batlantirish. – Toshkent: Sharq, 2018.
7. Karimova M. Shaxs rivojlanishi psixologiyasi. – Toshkent: Universitet, 2020.
8. Maslou A. Motivatsiya va shaxsiyat. – Toshkent: O'qituvchi, 2010.